

چتر افیای مذاهب

۴

«تابو» ی روزهای سال :

بعضی از ادیان در تقویمهای مذهبی، سعی دارند که فعالیتهای اقتصادی را در روزهای معین سال نامبارک و ناخوشایند معرفی کرده و از فعالیتهای شدید اقتصادی در این روزها مانع شوند روز سبت Sabbath «شنبه» یهودیان از آن جمله است ریشه و اصل روز سبت از تقویم بابلیها گرفته شده است و آن روزی بود که به عبادت خدا اختصاص داشت. این روز بعدها بهمان صورت به آئین مسیحیت منتقل گشت با این تفاوت که شنبه به یکشنبه تغییر داده شد از اینرو مسیحیان شش روز هفته را کار می کنند و روزهای یکشنبه را تعطیل می نمایند .

تکامل و پیشرفت همه جانبه وسایل ارتباطی ، ضرورت برقراری تماسهای فوری مردم، تشکیل مؤسسات و سازمانهای اقتصادی و بانکی نظیر بانکهای بزرگ جهانی در قرن نوزدهم ، روزهای یکشنبه مسیحیان را از جنبه های روحانی آن خارج ساخت و تا حدودی به آن جنبه مادی و بین المالی داد چنین رویدادی به ویژه در سطوح دولتی و حکومتی بیشتر مؤثر افتاد. در نواحی روستائی و یا غیر مسیحی که فروش محصولات و رونق بازارها به اقتصاد شهری وابسته نیست یکشنبه ها مشخصات معینی نداشته و روز استراحت نیز نمی باشد .

جمعه مسلمانان که بنام یوم الجمعة خوانده میشود و بمعنی روز اجتماع است

خصوصیات روز سبت یهودیان را ندارد زیرا در این روز فعالیتهای اقتصادی مردم بکلی تعطیل نمی‌شود.

بسیاری از سیستمهای نژادی قدیم نظیر جینی، هندی، بابلی، یونانی، رمی و مایان Mayan دارای تقویمهای مقدسی بودند که در آنها فعالیتهای انسانی در روزهای معین منع شده بود و این روزها تنها به عبادت اختصاص داشت. گاهی در زمانها و مکانهای مختلف، روزهای مقدس بسیاری از روزهای سال را شامل است چنانکه در مصر قدیم ۱/۳ روزهای سال، به عنوان روزهای مقدس به شمار آمده و در آنها کار کردن و فعالیتهای اقتصادی نهی شده بود، در جمهوری رم نیز از هر سه روز يك روز نامبارك و ناخوشایند اعلام گردیده بود که در آنها توفقی چشمگیر در کلیه فعالیتهای انسانی و حتی کارهای معمولی مشاهده می‌شد.

آئین و مراسم شبیه یهودیان در میان گروههای چادرنشین و صحراگرد بطور کامل رعایت نمی‌گردد زیرا رعایت و تنظیم کامل چنان مراسمی از طرف گروههای بدوی آنها در فصول مختلف سال تا حدودی ناممکن و غیر عملی است ظهور چنین حالتی در میان این اقوام، شاید نتیجه تأثیرپذیری دین اسلام می‌باشد که در آن، روزی با مشخصات روز سبت وجود ندارد و مسلمانان در روزهای جمعه نیز می‌توانند با کار و فعالیت، زندگی و معاش خانواده‌شان را تأمین کنند.

در مذاهب جوامع ساده کشاورزی روزهایی که در آنها کار کردن تحریم شده است معمولاً به عنوان روزهای استراحت و یاروهای آغاز و پایان کارهای مهم معرفی می‌شوند. در جوامع قبیله‌ای که فاقد تقویمهای مذهبی می‌باشند روزهای ویژه‌ای را بر اساس پدیده‌های طبیعی روزهای مقدس به شمار آورده و فعالیتهای انسانی را در آنها نامبارك می‌دانند چنین حالتی در جنوب شرقی آسیا و اقیانوسیه بویژه آنجا که مسیحیت نفوذ نکرده است عمومیت چشمگیر دارد. میان مردم مونتوای montawei در جزایری که مسافتی از سواحل جنوبی سوماترا به دور است علاوه از روزهای نامبارك که در آنها کلیه فعالیتهای

انسانی متوقف می‌شود روزهایی نیز وجود دارند که در آنها کشت‌زمین، دروکردن، عملیات مختلف کشاورزی، ازدواج، مرگ و میر، ساختمان خانه جدید ناپسند و ناخوشایند می‌باشد در نتیجه «تابو»ی روزهای تعطیلی به شدت در کاهش تولیدات و فرآورده‌های کشاورزی مؤثر افتاده است.

تنظیم و اجرای یک تقویم مذهبی که عموماً حرفه متخصصین مذهبی در جوامع شهری است ممکن است فعالیتهای کشاورزی را بطور جدی تهدید نماید و وقفه‌ای در عمل‌کرد زراعی آنها ایجاد کند. از هزاره اول مسیح تاکنون، کلیسا همواره در اروپای جنوبی به تنظیم و ترتیب زندگی کشاورزی توجه داشته و زمانهای معینی را به بذرافشانی و خرمن‌کوبی تعیین و یا توصیه کرده است. اصولاً هر قدر مراسم و جشنهای بی‌شمار مذهبی به تقویم‌ها اضافه شود موانع و کمبود در زمینه فعالیتهای کشاورزی، صنعتی و تجاری افزایش می‌یابد. در قرن چهاردهم در کشور فرانسه ۴۲ جشن و مراسم مذهبی وجود داشته است که اگر تعطیلی روزهای یکشنبه و عید پاک را نیز به آنها اضافه کنیم به این نتیجه می‌رسیم که یک روز از هر چهار روز به اجرای مراسم مخصوصی معین شده بود با توجه به تعداد این قبیل روزها، فشارهای شدید اقتصادی و نتایج حاصل از آن در جوامع انسانی واقعیت انکار ناپذیری را نشان می‌دهد شاید از این نظر است که تولیدات جدید کشاورزی در ناحیه باریس و بخشهای کاتولیک نشین جنوب آلمان مدت‌ها به تأخیر افتاده بود.

«تابو»ی مشاغل و حرفه‌ها :

بعضی اوقات در جوامع قبیله‌ای عده‌ای از مردم در رشته و یا حرفه‌ای متخصص و مجرب شناخته میشوند و بتدریج این تجربه در نزد آنها و میان مردم آن سامان، جنبه‌های دینی و مذهبی بخود می‌گیرد بطوریکه در جزایر نیکوبار^۱ تنها گروه معینی از مردم اجازه دارند که کرجی و بلم بسازند و یا آن را بفروشند درحالیکه تمام مردم

این ناحیه از کرجی و بلم استفاده می‌کنند. تابوی مشاغل و حرفه‌ها در میان بعضی قبایل عربستان، افریقا و هند نیز مشاهده می‌شود و مشاغلی نظیر مسگری به خانوادگی‌های مخصوصی تعلق دارد که از خود آن جامعه نبوده بلکه به فرقه‌ها و گروه‌های دیگری وابسته‌اند. در پهنه وسیعی از سیاره زمین که آئین هندو پذیرفته شده است هر یک از فرقه‌های آن از تعلیمات مذهبی ویژه‌ای بنام دهارما بهره‌مند است که علاوه از جنبه‌های مذهبی شامل تذکرات اقتصادی نیز می‌باشد. جوامعی که از آئین هندو پیروی می‌کنند در اغلب موارد اصول و کنترل فعالیت‌های اقتصادی آنها در اختیار سیستم‌های مذهبی قرار دارد چنانکه مفاهیم مذهبی آنها علاوه از اینکه در طبقه بندی جامعه مؤثر افتاده در فعالیت‌های اقتصادی آن نیز تأثیر بخشیده است روی این اصل، در بعضی نقاط بنگال هند میان پاره‌ای از مردم، حرفه‌های دباغی، چرم‌سازی و دریا نوردی تا حدود زیادی فراموش گردیده است حتی کشاورزی نیز که اساس اقتصادی کشور هند را تشکیل می‌دهد از این محدودیتها و بی‌علاقه‌گیها مصون نمانده است تا آنجا که بعضی از برهمن‌ها علاقه‌ای به کشاورزی نداشته و هرگز کوششی نیز در طرح و اجرای برنامه‌های صحیح کشاورزی بعمل نیاورده‌اند.

بعضی جوامع کشاورزی در جنوب شرقی آسیا از استخراج معادن حتی معدن طلا به شدت اجتناب می‌کنند زیرا عقیده دارند که استخراج معادن روح زمین را آزرده و ناراحت می‌کند. برخی از قبایل کشاورزی نیز سعی دارند که زمین را تنها با چوب شخم کنند و معتقدند که کندن زمین با گاو آهن موجب می‌شود که سینه‌مادر زمین شکافته گردد. کارشناسان کشاورزی دولت امریکا که می‌خواستند بذر افشانی در اوایل بهار را به سرخ پوستان قبیله تائو tao بیاموزند و آنها را در زمینه‌های تولید کمک کنند با مخالفت و اعتراض شدید آنها مواجه شدند زیرا تائوها چنین می‌پنداشتند که زمین در فصل بهار آبتن است و در این موقع سال باید با آن با مهر بانی و ملایمت رفتار شود. در کشور هند نیز با توجه به تعلیمات مذهبی آنها که کشتن حیوانات را جایز نمی‌داند بی‌اعتنائی‌هایی نسبت به امر کشاورزی دیده می‌شود زیرا بعضی از فرقه‌های مذهبی فعالیت‌های کشاورزی و

شخم زمین را موجب از بین رفتن حشرات می‌دانند .

دستورات مذهبی در جلوگیری از اعطای وام نیز به شکل دیگری رکود فعالیتهای کشاورزی ، صنعتی و تجاری را تشدید می‌کند. در اواخر قرون وسطی با وجود تحریم کلیسا ، امور بانکی و دادن وام در شمال ایتالیا و جنوب فرانسه رونق گرفت که خود موجب رونق اقتصادی جوامع انسانی بود. بعد از جنبشهای مذهبی قرن شانزدهم که اصلاحاتی چند در دستورات کلیسا بعمل آمد در امور بانکی و معاملات تجاری نیز تغییراتی داده شد و شاید یکی از علل پیشرفتهای سریع در تجارت کشورهای نواحی دریای شمال همین رفورم مذهبی در امورات بانکی بود. در مقابل، نواحی مدیترانه و خاورمیانه که از این قبیل تحولات مذهبی به دور بود در محدودیتهای اقتصادی و بانکی تقلیل فعالیتهای تجاری را به سختی تحمل می‌کرد .

ادیان و تحولات دموگرافیکی :

تقریباً همه ادیان و مذاهب در زمینه زندگی، ازدواج و مرگ دستورهای دارند که بکار بستن آنها در تحولات دموگرافیکی، هرم سنی جامعه و تعادل زاد و ولد بسیار مؤثر می‌افتد . بعضی از ادیان کثرت اولاد را توصیه می‌کنند چنانکه دستورات انجیل درباره « بارور بودن و تولیدمثل کردن» حتی در دین یهود نیز مورد قبول واقع شده است از اینرو پیروان این ادیان زودتر ازدواج می‌کنند تا خانواده بزرگی تشکیل دهند. امروزه یهودیان جوامع غربی کمتر به این قبیل دستورات عمل می‌کنند و پائین بودن میزان زاد و ولد در میان آنها ناشی از طرز تفکر خاص آنهاست .

آرزو و علاقه شدید جوانان هند به ازدواج و بچه دار شدن با الهام از عقاید مذهبی خود موجب شده است که عده‌ای از جوانان کم سن و سال به تشکیل خانواده اقدام کنند و دختران جوان نیز در سنین پایین تر مادر شوند. از طرفی در دوره‌های تاریخی به افکار و عقاید متضادی برخورد می‌کنیم که جوامع انسانی را ناگزیر می‌ساخت تا با وسایلی

نظیر کشتن دختر بچه‌ها، سقط جنین و استعمال داروهای طبی جلو زاد و ولد را بگیرند و از افزایش بی حساب و بی قاعده جمعیت مانع شوند .

اصولاً آمارهای جمعیتی هر ناحیه جغرافیائی با تأیید، تکذیب و نهی عوامل و دستورات بالا کاملاً در رابطه است مثلاً مذهب معاصر ژاپن در زمینه‌های مختلف زندگی انعطاف پذیری خاصی را نشان می‌دهد از اینرو در این کشور تا اندازه‌ای از افزایش جمعیت وزاد و ولد جلوگیری شده است. از طرفی بعضی از ادیان جنگ را تجویز کرده و برخی دیگر صلح را توصیه می‌کنند و کشتن انسان را جایز نمی‌دانند تعبیر و تفسیر و عمل کرد این نوع عقاید مذهبی در تحولات دموگرافیکی و نتیجه‌گیری‌های جمعیتی نقش مؤثری دارد .

تأثیرات دیگر ادیان :

افکار و عقاید مذهبی از راه‌های مختلف در اوضاع اقتصادی و اجتماعی ملت‌ها مؤثر می‌افتد و آنها را در جریان عوامل مثبت و منفی خود قرار می‌دهد. در اغلب جوامع کشاورزی، تمرکز سرمایه‌ها و نیروهای انسانی در بخش کشاورزی ناشی از تأثیرات ادیان و مذاهب آنهاست چنانکه میزان سرمایه گذاری و اختصاص نیروهای انسانی، ارزش تولیدات و تقاضای مصرف کنندگان در جامعه‌ها نمونه روشنی بر این گفته است که با عقاید و آئین بودا و هندو کاملاً در ارتباط است .

مذاهب هندو، بودا و جین Jain زندگی و حیات همه حیوانات را محترم می‌شمارد و حتی نگهداری حیوانات جنگلی را نیز مقدس می‌داند چنین دیانتی طبیعتاً در میزان تولیدات و فراورده‌های دامی اثرات منفی داشته و رکود و توقف خاصی را در این زمینه به وجود می‌آورد. در اینجا وظیفه اصلی جغرافی‌دان، حدود و قلمروهای مطالعاتی او تعیین می‌گردد که اصول عمده آن را «تأثیر اعتقادات مذهبی در محیط جغرافیایی و زندگی انسانی» تشکیل می‌دهد .

ادیان و مذاهب، عوامل و شرایط ویژه‌ای را جهت حفظ و پایداری مراسم و معتقدات مذهبی بکار می‌برند مثلاً زندگی رهبانی شکل خاصی از طرز تفکر دینی است که در مورد برخی از ادیان جنبه اساسی دارد زیرا همین رهبانان هستند که اصول دینی را کاملاً رعایت کرده و سعی دارند مراسم مذهبی را در قالبهای دینی انجام دهند. در آئین کاتولیک رهبانان تنها به مفهوم ظاهری «زندگی در دنیا» قانع هستند این نوع عقاید در عصر ما تا حدودی تعدیل گردیده و تغییرات روشن بینانه‌ای در آن صورت گرفته است بطوری که مفهوم «کار کردن در دنیا» جانشین عقاید و مفاهیم رهبانی سابق شده است از اینرو گاهی اوقات به مطالعات و تحقیقات ارزشمند در میان رهبانان برخورد می‌کنیم که قوانین Mendelian genetic rules از آن جمله است.

ارزیابی و سنجش جغرافیائی از مؤسسات و سازمانهای رهبانی بایستی در این مدار انجام گیرد که اگر رهبانان زمینهای کشاورزی را در اختیار خود بگیرند کاهش تولید و بحران اقتصادی به چه پاره‌ای می‌رسد و نیز معلوم شود که وقتی عده‌ای از فعال‌ترین و پرارزش‌ترین افراد جامعه زندگی خویش را به شکل تنهائی و مجرد می‌گذرانند فشار ناشی از تلف شدن انرژیهای انسانی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی جامعه چه زیانهایی را به همراه دارد. از طرفی در بعضی موارد دیرها آموزش مردم و تعلیم و تربیت آنها بر عهده می‌گیرند و نقش تعلیم و تربیت را به موازات نقش مذهبی خود ایفا می‌کنند که این نیز در بالا بردن معلومات و سواد عمومی مردم به ویژه در روستاها تأثیر کلی دارد از اینرو نباید در ارزیابیهای جغرافیائی از نقش آموزشی آنها غفلت نمائیم و خدمات پاره‌ای از آنها را نادیده بگیریم.

ادیانی که پیروان خود را به مطالعه و خواندن کتابهای مقدس تشویق می‌کنند در افزایش تعداد باسوادها و تحصیل کرده‌ها بسیار مؤثر می‌افتند و سواد عمومی را بالا می‌برند. یهودیان در نواحی مختلف دنیا تحصیل و باسوادی را توصیه می‌کنند و خود نیز به ترجمه و تفسیر آیات مذهبی علاقه زیادی نشان می‌دهند. دین اسلام که از نظر قوانین برای

يك آئين جهانی محسوب می‌شود کسب دانش واخذ معلومات پیروان خود را لازم می‌داند ولی تأکید زیادی در این زمینه دیده نمی‌شود و این موضوع شاید مربوط به محیط شهری اوایل اسلام است که در آن دوره، دستورات و احکام بطور شفاهی به مردم تعلیم داده می‌شد. آئين پروتستان به پیروان خود دستور می‌دهد که اصول دین و کتاب مقدس را به زبان بومی خود یاد بگیرند و آن را بخوانند. بعد از نهضت مذهبی قرن شانزدهم، پروتستانها به ویژه کالونیست‌ها Calvinist در آموزش و یادگیری پیروان خود به کوششهای ثمر بخشی دست زده‌اند تا آنجا که کسب اطلاعات و باسواد شدن آنها تأثیر عمده در پیشرفت‌ها و فعالیتهای اقتصادی اروپای شمالی داشته است. از طرفی دستورات مذهبی پروتستانها در زمینه کسب دانش همراه با هدفهای مبلغین مذهبی منجر به ترجمه کتاب مقدس به زبانهای دیگر و رواج خواندن و نوشتن در بسیاری از نواحی غیر اروپائی بوده است.

گاهی برخی از تشویقهای مذهبی در پاره‌ای از جوامع ارزش واقعی خود را از دست می‌دهد و چه بسا تغییر مفهوم و هدفهای اصلی آنها رکود و ویرانی منابع مختلف را موجب می‌گردد.

در دین اسلام، وقف به مفهوم بخشش و واگذاری مستغلات یا منابع و درآمدی است که از محل عایدات آنها هزینه خدمات اجتماعی و فرهنگی جهت مستمندان و یا سایر قشرهای اجتماعی تأمین می‌گردد ضمناً مؤسسات و سازمانهای مذهبی نیز می‌توانند هزینه‌های لازم را از محل درآمد آنها دریافت دارند با اینکه عمل وقف در رفع نیازهای طبقات پایین اجتماع مؤثر می‌باشد ولی در نارسائی و عدم پیشرفت کشاورزی در ناحیه خاورمیانه نیز نقش مؤثری دارد زیرا محدودیتهای و موانعی که در مورد زمینهای وقف اعمال می‌گردد سبب می‌شود که این قبیل زمینها بطور کامل و در شرایط مناسب‌تر مورد بهره‌برداری قرار نگیرند و مشمول مالیات نیز نباشند گاهی نیز انجام روشهای جدید تکنیکی در بهره‌برداری از آنها قدغن و یا حرام شمرده می‌شود. تقریباً پنجاه سال قبل

میزان زمینهای وقف در امپراطوری عثمانی $\frac{۳}{۴}$ همه زمینهای قابل کشت را شامل بود. بطوری که می‌دانیم در پنجاه سال اخیر اصلاحات و دگرگونیهای چشمگیری در اغلب ممالک اسلامی صورت گرفته و در طول این مدت همواره سعی شده است که زمینهای وقفی نیز نظیر زمینهای شخصی در مسیر بهره‌برداریهای عادی قرار بگیرند.

در اوایل اسلام شهرها بر روستاها از جهات مختلف برتری داشتند روی این اصل در این آئین زمینهای کشاورزی و امور مربوط به آن تا حدودی اهمیت خود را از دست داده است.

وقتی مذهبی بطور مشروط در جامعه‌ای پذیرفته می‌شود ارتباط بین عقیده و عمل محکم‌تر می‌گردد چنانکه شهرهای صنعتی و کمونهای کشاورزی سوسیالیستی نمودار آثار و علائمی است که در آنها مفاهیم جغرافیائی عصر مادی به خوبی منعکس است.

مطالعه و شناخت عمل کرد ادیان در نواحی که از چند مذهب مختلف پیروی می‌شود به آسانی میسر است آئین مسیح در لبنان و دین اسلام در یوگسلاوی و آلبانی بهترین مثال در این مورد است. در اواسط قرن نوزدهم در ایالات متحده مذهب مورمون و بزرگیهای فرهنگی خاصی را به وجود آورد که در نتیجه آن ایالت یوتا^۱ و بخشهایی از ایالات ایداهو^۲، ویومینگ^۳، اریزونا^۴ و نیومکزیکو با رنگها و علائم خاص مذهبی مشخص و متمایز گردیدند.

از مطالعاتی که وسیله بچورکلاند^۵ در یک جامعه ۴۰/۰۰۰ نفری آلمانی واقع در جنوب شرقی ایالت میشیگان آمریکا به عمل آمده معلوم می‌گردد که ارتباط و وابستگی‌های خاصی بین ایده‌ئولوژی مذهبی و رفتار اجتماعی و مشخصات فرهنگی وجود دارد بدینسان که در مدت یک قرن افکار و عقاید مذهبی بتدریج در یک جامعه کوچک چهره‌های جغرافیائی زیر را خلق کرده است:

۱- Uta.   ۲- Idaho.   ۳- Wyoming.   ۴- Arizona.
۵- Bjorklund.

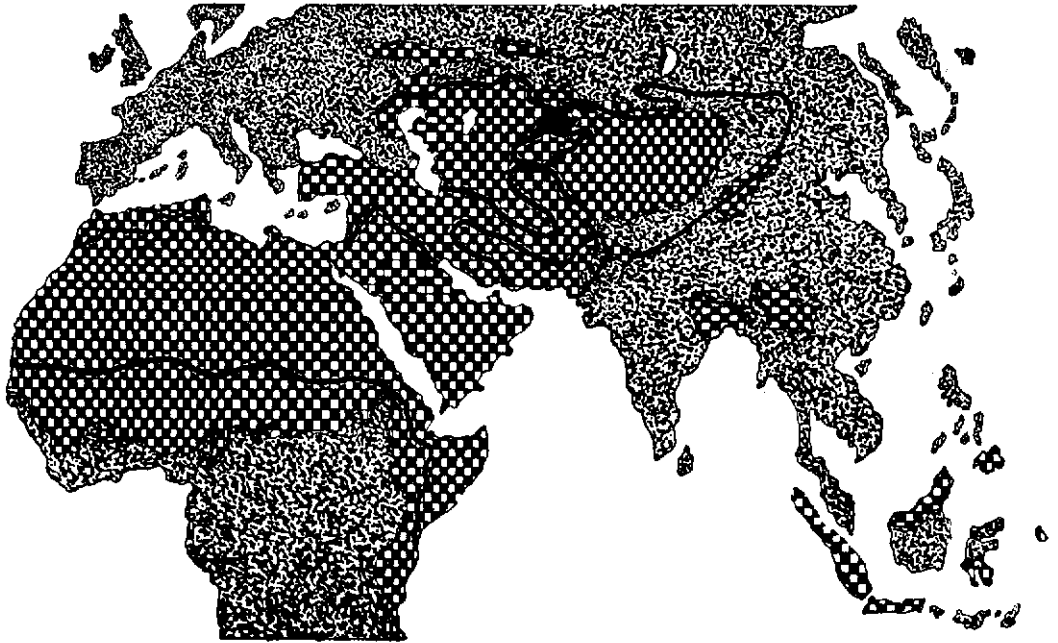
- ۱- کلیسا کانون اصلی وهسته مرکزی جامعه است .
  - ۲- به تدریج که از هسته مرکزی جامعه دور شویم امور تجاری و خرده فروشی افزایش می یابد .
  - ۳- زمینهای اطراف کلیسا به وسیله طرفداران و پیروان آن خریداری شده و ورود مخالفین به حدود آن به شدت محدود گردیده است . از طرفی صنایع سبک محلی نیز در همین محل پا گرفته و دبستانها و دبیرستانهایی که در برنامه تحصیلی آنها اصول دینی و نحوه کارکردن دیده می شود تأسیس یافته است .
- از گفته های بالا می توان چنین نتیجه گرفت که بررسی تأثیرات عوامل مذهبی در جغرافیای فرهنگی می تواند نوع و شکل دگرگونیهای محیط انسانی و چشم اندازهای فرهنگی را به وسیله ایده لولژی مذهبی کاملاً بیان دارد .

نقش عوامل محیط طبیعی در دین اسلام^۱

مذهب انسان صحرا نشین نشانه های اکولوژیکی خاصی را معلوم می دارد انسان ساکن صحرا همواره از درجه حرارت زیاد، بادهای سخت و غیر قابل دفاع ، بی آبی و کمبود آب رنج می برد مسلم است که در همچون محیط خشک و کم آب نمی توان به انواع درختان و یا میوه های گوناگون دست یافت از این رو پیامبر اسلام از بهشت چنین یاد می کند : «بهشت بهتر از هر جا و هر نقطه دنیاست و آن باغی است پر درخت با انواع و اقسام درختان و میوه ها، رودها و آبهای روان» .

مونوتئیسم «یک خداگویی» در صحاری پا می گیرد این بدان معنی نیست که لازمه یکتاپرستی و یک خداگویی حتماً محیط صحراست بلکه منظور ما از طرح این طرز تفکر خاص جغرافیایی آن است که امکان پیدایش و تکامل یک خداگویی Monotheism

۱- این قسمت از کلمات «جغرافیا؛ عوامل و مفاهیم» گرفته شده است. بخشی از این گفته عقاید و نظریات السورت هانتینگتن جغرافی دان معروف امریکایی است این دانشمند از طرفداران متعصب مکتب جبر آب و هوا و دارای دید ویژه در مسائل جغرافیای انسانی است . مترجم .

جهان اسلام و خط همبارش ۲۵ سانتیمتر

قلمروهای فرهنگ اسلامی در ناحیه خشک دنیا گسترش یافته است و بطوریکه ملاحظه می‌فرمایید در اغلب نقاط این ناحیه تسلط عوامل صحرائی کاملاً چشمگیر است

در صحاری بیش از جنگلهاست: آنچه انسان را در صحرا در وحشت و اضطراب غرق می‌کند پدیده‌های بزرگ و مافوق قدرت و توانائی بشری است نظیر بادهای وحشتناک صحرا، خورشید سوزان، خشکی و کم‌آبی . . . . در حالیکه خشونت طبیعت در جنگل به صورت‌های ساده مثل پشه‌های مالاریا و انواع امارها و نظایر آن ظاهر می‌گردد که در مقایسه با خشونت طبیعت در صحرا بسیار ضعیف و کم‌اهمیت جلوه می‌کند. طبیعی است که انسان صحرائین باید افکار، عقاید و ایمانش را با جایگاهی به‌یونند که قادر و توانا و بالانز از همه نیروها و قدرتهاست .

دین اسلام که یکتا پرستی و یک‌خداگویی اساس آن را تشکیل می‌دهد مذهب اغلب ساکنین جزیره جهانی «World island» می‌باشد از خصیصه‌های این دین که نقش محیط جغرافیایی صحرا را به خوبی نمودار می‌سازد اعتقاد و گرایش به فلسفه جبر در

عوامل مختلف زندگی است بدینسان که هرگاه آشفتنگی و واژگونه‌گی در کارهای مرد صحرائین پدید آید تقصیر متوجه کسی نخواهد بود بلکه چنین رویدادی مکتوب و مقدر است .

فلسفه جبر و ایمان و تحمل آنچه را که اتفاق می‌افتد برای مردم نواحی صحرا و کم‌باران که زندگیشان در چهارچوب باران بی ثبات و غلات ناچیز خلاصه می‌شود شایسته و مناسب بنظر می‌رسد شگفت‌آور نیست که دین اسلام در طول هزاره میلادی به سرعت به داخل گروهها، تیره‌ها و قبیله‌های پراکنده صحاری افریقای شمالی و آسیا راه یافت و با زندگی و افکار آنها به کلی درهم آمیخت و همساز و همراه شد .

پایان